

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ЗАЗА ЮЛІА ЯРОСЛАВІВНА

УДК [811.161.2+811.162.3+811.411.21]'06'27'276.12

**РЕГІСТРОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКУ
КОМУНІКАТИВНОГО КОНТАКТУ**

(на матеріалі української, чеської й арабської мов)

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Донецьк – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
Бацевич Флорій Сергійович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри загального мовознавства

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Баландіна Надія Францівна,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г.Короленка,
завідувач кафедри
загального і слов'янського мовознавства

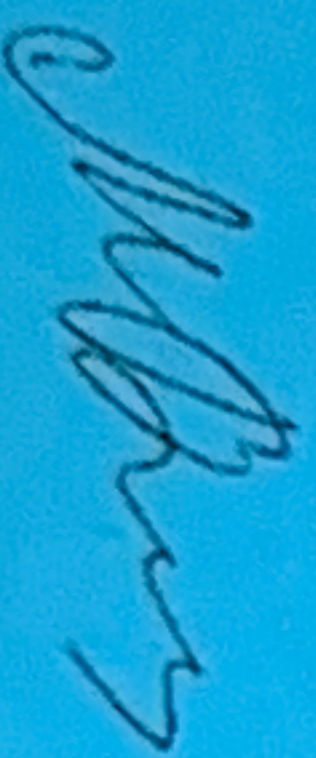
кандидат філологічних наук
Хамрай Олексій Олександрович,
відділ класичного Сходу Інституту сходознавства
імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України,
старший науковий співробітник

Захист відбується "16" квітня 2010 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.10 Донецького національного університету (83001, м. Донецьк, вул. Університетська, 24).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Донецького національного університету за адресою: 83001, м. Донецьк, вул. Університетська, 24.

Автореферат розіслано "___" _____ 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філол. н., доцент

М. О. Вінтонів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасна лінгвістика звернулася до діяльнісного аналізу мови в широкому соціально-культурному контексті. Мова, занурена в суспільну практику людей, є предметом комунікативно-прагматичного мовознавства (Н.Арутонова, Ф.Бацевич, В.Богданов, Р.де Богранд, Т.Винокур, В.Дементьев, В.Карасик, Дж.Каттінг, К.Клоран, Л.Крисін, М.Макаров, Й.Стернін, С.Тер-Мінасова, О.Романов, К.Сєдов, Дж.Фьорс, Е.Хатч, Д.Шифрін та ін.). У лінгвістиці останніх десятиліть утвердилася важлива для комунікативно-лінгвістичного підходу до мови думка: контекст, у межах якого функціонального спілкування, впливає на дискурс, його внутрішню організацію, відбувається спілкування, впливає на дискурс, його внутрішню організацію, співвідношення елементів мовного й позамовного кодів, їх семантику, синтактику і прагматику. Тому актуальною проблемою прагматичної лінгвістики є дослідження контексту як екстралінгвістичної детермінанти й актуалізатора комунікативних смислів дискурсу: типологія ситуативних контекстів представлена у роботах Дж.Брауна, Дж.Ліча, Г.Ласуєлла, Д.Хаймса, М.Холідея, Дж.Фішмана, Т.А.ван Дейка, Г.Парре, Б.Фрейзера та ін.

Початок спілкування належить до усного розмовного типу комунікації, дослідженням якого зокрема займалися Абд аль-Азіз Ассадірі, А.Уїсин Асераті, Й.Андерш, П.Барнетт, Я.Гоффманова, В.Девкін, Е.Земська, М.Китайгородська, Я.Корженскі, М.Крмчова, Н.Орлова, І.Сибірськова, О.Сиротініна, І.Сусов, В.Труб та ін. Важлива ознака вербальних засобів ситуації початку комунікативного контакту (ПКК) - відсутність попереднього (лівого) контексту як синтагматичної детермінанти дискурсу. Традиційні комунікативні дослідження обмежуються вивченням "привітання" як етикетної ситуації, акцентуючи на ідіоетнічних прескрипціях привітання або привітальних формулах (Н.Баландіна, С.Богдан, Н.Гребеншикова, І.Кочан, Г.Маркосян, Я.Радевич-Винницький, М.Стельмахович, М.Стахів, А.Токарська, Н.Формановська та ін.). Однак поза увагою залишається комплексне дослідження ситуації ПКК як ситуації зав'язування контакту, що детермінує подальшу комунікативну поведінку мовців, а саме: ініціатива встановлення комунікативного контакту; тематика початкових реплік; гендерні аспекти початку комунікації; особливості симетричного й асиметричного типів спілкування в ситуації ПКК; засоби мовного коду залежно від співвідношення соціальних ролей мовців і культурних норм; мовне вираження привітальних реплік; а також деякі інші мовні засоби встановлення комунікативного контакту. Тому актуальність теми дисертації зумовлена необхідністю комплексного опису ситуації ПКК у прагматичнолінгвістичному (враховуючи екстралінгвістичний контекст) й ідіоетнічному аспектах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційна робота виконана в межах наукової теми кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

„Семантика і прагматика у різних виявах сучасної лінгвістичної парадигми” (номер державної реєстрації №0105U004924).

Методологічне підґрунтя дослідження – модель реєстрових характеристик дискурсу, яка майже не розроблена в українській прагма- та комунікативній лінгвістиці (її стислий опис знаходимо в працях І. Арнольд, Ф. Бацевича, В. Карасика, І. Магдідової. Автор реєстрової моделі дискурсу – М. Холідей; реєстрові характеристики дискурсу досліджують американські, австралійські прагмалінгвісти та мовознавці інших країн – Р. де Богранд, Б. Хатім, Я. Мейсон, Г. Лежі-Террі, Лі Зекун, Дж. Мартін, М. Гадессі, М. Руччі, Ю. Піріасіпта.

Мета дисертації: виділити реєстрові характеристики дискурсу (конфігурацію соціальних ролей мовців, тематичну сферу, мовний код) ситуації початку комунікативного контакту в межах української, чеської, арабської етнолінгвокультури.

Поставлена мета передбачає поетапне вирішення таких завдань:

- розглянути ситуативний контекст у межах типологій контексту;
- виділити реєстрові характеристики дискурсу як теоретичну модель контексту;

- охарактеризувати конфігурацію соціальних ролей мовців як реєстрову характеристику дискурсу ситуації ПКК;

- визначити складові тематичної сфери – простору дій комунікантів у ситуації ПКК;

- виділити тематичний репертуар дискурсу ситуації ПКК в ідіотетичному й міжкультурному аспектах;

- з'ясувати комунікативну ініціативу як складову тематичної сфери ситуації ПКК;

- описати прагматичні й ідіотетичні особливості мовних засобів ситуації ПКК як реєстрової характеристики мовного коду в симетричному, асиметричному спілкуванні, а також у спілкуванні за наявності гендерної опозиції;

- охарактеризувати ситуацію ПКК у прагматичному й міжкультурному аспектах.

Об'єкт дослідження – ситуація ПКК в українській, чеській та арабській сирійській етнолінгвокультурах (ЕЛК). Вибір української, чеської та арабської сирійської культур дав змогу виділити ідіотетичну специфіку та універсальні комунікативної поведінки в ситуації ПКК представників східноєвропейської, західноєвропейської ЕЛК, а також країни Близького Сходу.

Предметом вивчення є реєстрові характеристики дискурсу ситуації ПКК української, чеської, арабської ЕЛК у прагматичному й міжкультурному аспектах.

Матеріал дослідження. Уперше в українській комунікативній та прагмалінгвістиці було обрано відеоматеріал, виділений із сучасних українських,

чеських й арабських художніх фільмів, що зумовлено специфікою предмета дослідження, адже візуалізація дає змогу виділити екстралінгвістичні релевантні пресупозиції вербального вираження ситуації ПКК (час, місце, попередній ситуативний контекст, вік, статус мовців), що не завжди можливо у процесі аналізу письмових текстів. Матеріалом дослідження стали 390 українських, чеських, арабських дискурсивних відеофрагментів: 130 українських, 130 чеських і 130 арабських ситуацій ПКК. Додатковим матеріалом слугували результати анкетування – 60 українських, 60 чеських, 60 арабських анкет. Методологічним підґрунтям анкети є семіотична модель М. Холідея, що описує реєстрові характеристики дискурсу.

Джерела дослідження. Оскільки об'єкт дослідження – усне спілкування, що відбувається за певних екстралінгвістичних умов, – основним джерелом було обрано 11 українських, 12 чеських і 14 арабських сучасних художніх фільмів; 60 українських, 60 чеських, 60 арабських анкет, а також українські, чеські, арабські дослідження з мовленнєвого етикету.

Методи дослідження. Об'єктом прагмалінгвістичного аналізу, в межах якого виконане дослідження, є комплексне, багатобачне вивчення складного багатовимірного феномену спілкування як сфери людської діяльності, що зумовило використання комплексу загальнонаукових і лінгвістичних методів та методик. Основний загальнонауковий метод – гіпотетико-дедуктивний, за допомогою якого була висунута гіпотеза про вплив ситуативного контексту, конфігурації соціальних ролей мовців як реєстрових характеристик дискурсу на засоби мовного втілення ситуації ПКК. Застосування описового методу, зокрема методик первинної, вторинної сегментації та узагальнення, дав підстави виділити та систематизувати емпіричну базу дослідження. Під час збору матеріалу було використано метод “триангуляції” – поєднання результатів активного (психосоціолінгвістичного експерименту-анкетування) і пасивного спостереження (первинна сегментація відеоматеріалу). За допомогою методу прямого спостереження, що дав змогу візуалізувати ситуацію ПКК, було виділено дискурсивні відеофрагменти початку спілкування. У роботі також використано зіставно-типологічний метод і встановлено ідіотетичну специфіку комунікативної поведінки мовців у ситуації ПКК. Застосовуючи методику трансакційного аналізу, з'ясовано пресупозиції як прагматичні детермінанти комунікативної поведінки мовців у ситуації ПКК; досліджено мовні ходи комунікантів з опертям на засоби мовного коду. Методика компонентного аналізу дозволила встановити структуру ситуації ПКК. Завдяки застосуванню елементів кількісного аналізу й елементів методики контент-аналізу визначено частотність уживання етикетних засобів встановлення контакту в межах досліджуваних ЕЛК; домінантні теми тематичного репертуару ситуації ПКК.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* в українському мовознавстві виділено реєстрові характеристики ситуації ПКК у межах прагмалінгвістичного підходу з опертям на українську, чеську, арабську ЕЛК; виділено модель ситуації ПКК.

Теоретичне значення дисертації. Розроблений підхід, що визнає ситуативний контекст важливою детермінантою комунікативної поведінки, може бути використаний як модель опису інших комунікативних ситуацій. За результатами дослідження запропоновано новий підхід до аналізу ситуативних стандартів як одиниць комунікації – на противагу мовленнєвим жанрам та мовленнєвим актам реєстр дискурсу вивчає не висловлення, а ситуації як набір лінгвістичних і екстралінгвістичних прагматичних доміант засобів вираження. Це дослідження сприяє розвитку методологічного апарату прагмалінгвістики, пропонуючи як одиницю аналізу ситуацію початку комунікативного контакту.

Практичне значення роботи визнається можливістю використання її положень у межах курсів лінгвістичної прагматики, міжкультурної комунікації, стилістики та культури української, чеської й арабської мов, теорії і практики перекладу, у лінгвістичних спецкурсах і спецсемінарах. Результати роботи можуть бути використані в міжкультурному спілкуванні. Матеріали дослідження та його окремі положення використовуються у Львівському національному університеті імені Івана Франка під час викладання курсів і спецкурсів “Сирійський діалект сучасної арабської мови”; “Арабська мова. Мовна практика”; “Арабський мовленнєвий етикет”; “Арабська мова. Теорія і практика перекладу”; “Методика викладання арабської мови у вищій школі”.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження висвітлено в доповідях на семи міжнародних конференціях: “Історія релігій в Україні” (Львів, 2005); “Актуальні проблеми торкології та сходознавства” (Сімферополь, 2007); “Сходознавство: традиції і новаторство” (Львів, 2007); “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2008); “Українська філологія: школи, постаті, проблеми” (Львів, 2008); “Під міжнародна конференція, присвячена пам’яті О. Прицака” (Київ, 2009); “Мова і культура” ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 2009); на *двох* всеукраїнських конференціях “Орієнталістика: здобутки і перспективи” (Львів, 2006); “VI Всеукраїнський соціолінгвістичний семінар” (Львів, 2009); під час участі в роботі круглого столу “Лінгвістична прагматика у структурі сучасної науки про мову” (Львів, 2008); *восьми* наукових щорічних звітних конференціях кафедр сходознавства й загального мовознавства (2006, 2007, 2008, 2008, 2009, 2009, 2010, 2010) та *двох* наукових семінарах кафедри загального мовознавства (2008) й сходознавства (2008) ЛНУ ім. І. Франка.

Публікації. Основні положення й результати дисертаційної роботи відображено у 8 статтях, 7 із яких – у фахових наукових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (225 найменувань вітчизняних і зарубіжних авторів, з них 76 іноземними мовами) та додатків А, В, С, списку джерел ілюстративного матеріалу (37 позицій – українські, чеські, арабські фільми). Загальний обсяг дисертації 318 сторінок, із них 199 сторінок основного тексту (а також 14 таблиць) та 95 сторінок додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, окреслено її зв’язок із науковими програмами і планами кафедри, визначено об’єкт і предмет, сформульовано мету й завдання роботи, розкрито її методологічну основу, методи дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, а також подано відомості про їх апробацію.

Розділ І. “Ситуативний контекст як категорія лінгвопрагматики”. Розглянуто розуміння контексту й ситуації в сучасній лінгвопрагматичі (Р.Якобсон, Д.Шиффрін, Я.Корженскі, Г.Хенне, Д.Вундерліх, У.Брайт, Дж.Браун та Б.Фрейзер, А.Дітмар, Г.Ласуелл, Г.Штегер та ін.); етнографії мовлення (Д.Хаймс), трансакційному дискурсе-аналізі (Г.Парре), соціолінгвістиці (Дж.Фішман) та ін. Пропонується таке розуміння цього поняття: **ситуативним контекстом** є сукупність соціально-культурних детермінант комунікації, основними з яких є три умови: учасники спілкування – їх соціальні, біологічні характеристики, тип стосунків, особистісні стани, інтенції (соціорольовий параметр), обставини (локальний параметр аналізу), часова тривалість (темпоральний параметр).

Реєстрова модель дискурсу виділяє типи ситуацій спілкування, враховуючи низку контекстуальних параметрів, у яких виявляється діалогічна природа мови; мовленнєва поведінка комунікантів розглядається у конкретній ситуації спілкування. Згідно з реєстровою моделлю дискурсу, автором якої є представник Австралійської лінгвістичної школи М.Холідей, контекст можна сконцентрувати в межах трьох понять: поле, або тематична сфера, простір дії комунікації – *field*; конфігурація соціальних ролей учасників комунікації – *topos*; специфіка каналу комунікації – *mode*. Мета цього підходу до визначення мовних варіацій – розкрити загальні принципи, які детермінують вибір мовця в певному ситуативному контексті. Реєстровий аналіз дискурсу дає змогу зрозуміти, які ситуативні чинники обумовлюють ті чи інші лінгвістичні властивості. Отже, встановлено, що за М.Холідєм реєстр – це реалізація дискурсу в певній ситуації спілкування; модель, що описує зв’язок прагматичного контексту зі засобами мовного й позамовного вираження.

Ідеальна модель ситуації ПЖК повинна починатися із привітальних формул, проте початок реального спілкування значно складніший, ніж простий обмін привітальними репліками, що узвичаєно зараховують до мовленнєвого жанру або мовленнєвого акту "привітання", адже привітальними репліками можуть починатися різні мовленнєві жанри, і, навпаки, мовленнєвий жанр привітання може і не містити маркерів жанру – привітальних реплік. Ситуація зустрічі мовців як початок комунікативного контакту – це "фатична рамка", що не лише "обрамлює" дискурс, а й задає тональність, дистанцію усього подальшого спілкування; її особливість полягає у відсутності попереднього лінгвістичного контексту. Ситуативний контекст зустрічі мовців дає змогу правильно зрозуміти контактовстановлювальну імплікатуру смислу навіть за відсутності привітальної репліки.

Розділ II. "Конфігурація соціальних ролей мовців ситуації початку комунікативного контакту". Розглянуто поняття "соціального статусу" й "соціальної ролі" (І.Г.Орелов, Д.Жане, Л.Крисін, В.Карасик, В.Конєцька, Ю.Платонов) й уточнено, що соціальна роль є динамічним аспектом статусу: стратифікаційною соціальною детермінантою комунікативної поведінки мовців. Залежно від конфігурації пар соціальних ролей, усі ситуації спілкування можна поділити на симетричні й асиметричні: симетричні ситуації характеризуються рівним соціальним статусом мовців, асиметричні – ієрархічністю соціальних ролей учасників спілкування (вік, соціальний статус, гендер). Результати опрацювання відеоматеріалу, а також обробки анкет продемонстрували вплив конфігурації соціальних ролей мовців на комунікативну поведінку представників української, чеської, арабської ЕЛК у ситуації ПЖК. У таблиці 1 наведено кількісне співвідношення українських, чеських, арабських привітальних формул симетричного та асиметричного спілкування. Знаками показана тенденція зменшення (<) та збільшення (>) кількості привітальних формул у асиметричному спілкуванні порівняно з симетричним кожної ЕЛК. До уваги бралися усі зафіксовані ініціальні привітання й привітання-реакції ситуації ПЖК за наявності/відсутності вікової та статусної опозиції.

Таблиця 1
Привітальні засоби асиметричної та симетричної ситуації ПЖК

ЕЛК	Привітальні акції		Привітальні реакції	
	Кількість фіксацій	Симетричне	Асиметричне	Симетричне
Українська	56>	32	18<	20
Чеська	36<	64	25<	44
Арабська	100>	41	63>	32

У симетричному спілкуванні ситуації ПЖК, порівняно з асиметричним, українці й араби-сирійці менше використовують привітання як ввічливих засобів початку комунікації. Також в усіх досліджуваних ЕЛК зафіксовані й інші порушення конвенційних ідіоетнічних норм встановлення комунікативного контакту, наприклад:

Ситуація ПЖК: кухня, друг прийшов в гості під час обіду:

Адресант – гість-друг (20–25 років). – *Ši? Ma st hāl? – Što, ničogo?*

Адресат – господар з другом (20–25 років). – *I, fu! – Nu! Zaxodь!*

1. *Šahin, šabdvl – Xloti, smčnogo!*

2. *Ahln *, 'Abi Samra! – Vitanna, Abu Samra!*

2. *Ši*, bi-lağaddin* ta'ana? – Nu čo, noobdaesh z nami?*

1. *Ullah, ta ši'aman! – Я не голодний, йі-Богу!*

(*"ğaz! an fi ġabat a'z zīāb"*).

Ця ситуація починається не традиційною привітальною формулою, а сирійськими діалектними замінниками (* *Ši? Ma st hāl? – Što, ničogo?*). Хоча для арабської ЕЛК усталеним є "фатичний початок" комунікації – обмін семантично порожніми й водночас прагматично значущими фатичними питаннями або репліками, проте в симетричному спілкуванні ця експлікована стратегія ввічливості представлена фрагментарно. Комунікативний контакт у цьому прикладі почався з неконвенційного запрошення на обід – зазвичай серед представників арабської ЕЛК ситуація запрошення в гості на обід виглядає більш ритуалізовано й відбувається заздалегідь.

Асиметричним вважаємо спілкування за наявності вікової та статусної опозиції між мовцями; гендерну опозицію було виділено окремо з метою з'ясування, чи є асиметричним спілкування в ситуації ПЖК між представниками протилежної статі. Як засвідчив матеріал, міра релевантності гендерної опозиції в ситуації ПЖК у досліджуваних ЕЛК різна. Кількісний підрахунок українських, чеських, арабських етикетних мовних засобів ПЖК за наявності гендерної опозиції (табл. 2) дозволив сформулювати узагальнення¹ щодо універсальних й ідіоетнічних рис чоловічої та жіночої мовленнєвої поведінки у ситуації ПЖК:

¹ "Фіксації" узагальнюють кількість зафіксованих привітальних формул, "формули" – кількісне узагальнення привітальних засобів, характерне для конкретної конфігурації соціальних ролей мовців.

Таблиця 2
Привітальні засоби ситуації ПКК за наявності гендерної опозиції
(результати обробки відеоматеріалу)

Адресант→адресат	Чоловік→ Жінка	Жінка→ Чоловік	Жінка→ Чоловік	Жінка→ Чоловік
Етнолінгвокультура	Акції	Реакції	Акції	Реакції
Українська ЕЛК	21 фіксація 12 формул	14 фіксацій 8 формул	16 фіксацій 8 формул	16 фіксацій 5 формул
Чеська ЕЛК	41 фіксація 6 формул	6 фіксацій 5 формул	11 фіксацій 4 формули	40 фіксацій 10 формул
Арабська ЕЛК	38 фіксацій 14 формул	16 фіксацій 9 формул	31 фіксація 9 формул	23 фіксації 9 формул

Спільні характеристики української, чеської й арабської ситуації ПКК за наявності гендерної опозиції такі: вичливі мовні засоби початку комунікативного контакту пріоритетніші, ніж реакція-відповідь на привітання, адже кількість привітань-акцій значно більша (див. табл. 2), ніж реактивних привітальних формул. Чоловіки є комунікативними ініціаторами початку спілкування — вони частіше починають розмову й першими вітаються, проте менше відповідають на привітання (у всіх ЕЛК кількість чоловічих привітань-акцій більша, ніж реакцій); співвідношення жіночих привітальних акцій і реакцій порівняно з чоловічими рівномірніше. Жінки рідше розпочинають комунікативний контакт й менше уживають акціально-них привітальних формул.

Розділ III. “Тематична сфера та мовний код ситуації початку комунікативного контакту”.

Початок комунікативного контакту характеризує різний ступінь участі мовців, їх неоднакову зацікавленість у спілкуванні, різну імперативність — один зі співрозмовників має комунікативну ініціативу, і саме його ходи визначають шляхи розвитку дискурсу. Результати обробки відеоматеріалу й анкетування дали змогу встановити ініціатора ПКК й привітання у досліджуваних ЕЛК: українська й арабська ЕЛК — молодший мовець, чеська ЕЛК — чоловік; відповідно найменшу комунікативну ініціативу мають старший мовець (українська, арабська ЕЛК) та жінка (чеська ЕЛК). Таким чином, молодший мовець вітається першим, засвідчуючи свою повагу, а старший комунікант вирішує, чи хоче він почати розмову з молодшим.

Тематичний репертуар ситуації ПКК містить такі блоки: “Ти-теми” — особиста сфера адресата; “Я-теми”; “Я+Ти теми” — особиста сфера адресанта, спільна сфера комунікантів; соціальні, політичні теми; загальні предметні теми нейтрального характеру; коментарі, додаткова інформация. Зафіксована різниця між тематичним репертуаром, отриманим у результаті

анкетування й даними обробки відеоматеріалу — перевірка даних активного та пасивного спостереження дала змогу визначити розбіжність між тематичною сферою-ідеальним конструктом як нормами ПКК, вказаними в анкетах, та розмовним спілкуванням — застосуванням цих норм у процесі усної комунікації. Домінантні блоки тем й кількісне узагальнення тематичного репертуару української, чеської, арабської ситуації ПКК порівняно в таблицях 3 і 4.

Таблиця 3

Тематичний репертуар ситуації ПКК у міжкультурному аспекті (домінантні групи й домінантні блоки тем згідно з результатами анкетування)	Українська ЕЛК	Чеська ЕЛК	Арабська ЕЛК
Етнолінгво-культура	Старший адресат — 129	Рівний адресат — 110	Рівний адресат — 117
Домінантна група	“Я-теми” — 75 (здоров’я)	“Я, Я+Ти теми” — 62 (навчання)	“Я, Я+Ти теми” — 55 (навчання)

Таблиця 4

Кількісне співвідношення тематичних блоків розмови в ситуації ПКК (результати обробки відеоматеріалу)	Українська ЕЛК	Чеська ЕЛК	Арабська ЕЛК
Тематичні блоки			
“Я, Я+Ти теми”	38	42	22
“Ти-теми”	48	46	41
Загальні теми	30	19	60
Загальна кількість тем	116	107	123

Згідно з результатами анкетування, найширший спектр тем представлений у спілкуванні із рівним (чеська, арабська ЕЛК) й старшим адресатом (українська ЕЛК). Іншою є загальна кількість тем, представлених у відеоматеріалі: найбільший тематичний репертуар арабської (123), найменший — чеської ЕЛК (107); українська ЕЛК має середні показники (116). Це означає, що із 130 українських ситуацій ПКК спілкування продовжилось у 116 випадках, а у 14 ситуаціях мовці обмежилися привітальними формулами, у чеській ЕЛК спілкування не продовжилось в 23 ситуаціях, в арабській — у 7-ми.

Діалогічні кроки у вигляді реактивних висловлень адресата можуть змінювати тему й тональність подальшого спілкування, наприклад: Ситуація ПКК: у супермаркеті:

1. *Адресант* – жінка-покупець (30–35 років). – *Добрий день!*
2. *Адресат* – чоловік-продавець господарського відділу (30–35 років). – *Добрий день!*

1. *Я вже п'ятнадцять хвилин у Вашому магазині шукую що шукую!*
2. *Яку шукую?*

1. *А Ви взагалі давно тут працюєте?!* *Аматор!* (“Леся + Рома”).

У цій ситуації загальна тема “ця штука” перетворилась у “Ти-тему”, а саме – у конфронтативний мовленнєвий акт звинувачення.

Складовою регістрових характеристик ситуації ПЖК є й категорія мовного коду – мовних засобів встановлення комунікативного контакту. У таблиці 6 наведено загальну кількість привітань, зафіксовану в 130 українських, 130 чеських та 130 арабських відеофрагментах ситуації ПЖК й порівняно кількість привітальних формул, які рекомендують українські, чеські, арабські праці з мовленнєвого етикету з узаутом привітань українського, чеського, арабського усного розмовного спілкування.

Таблиця 5

Кількісна характеристика привітальних формул у зіставленні з етикетними приписами

Етнолінгвокультура	Українська	Чеська	Арабська
Кількість зафіксованих привітальних формул (акції та реакції)	98	135	240
Кількісне співвідношення спектру формул, рекомендованих етикетними приписами із спектром зафіксованих формул	72 : 33	45 : 38	10 : 37

Як видно з таблиці 5, у 130 ситуаціях ПЖК арабських привітань вжито найбільше – 240 фіксацій. Найменшу кількість привітальних формул (98) використовують у ситуації ПЖК українці; етикетні замінники українських привітальних формул – вокативи, що виконують контактостановлявальну, суб'єктивно-оцінну та функційно регульовану міжособистісних стосунків. Ідіоетнічною особливістю української комунікативної поведінки в ситуації ПЖК є менша залежність (порівняно з чеською й арабською ЕЛК) привітальних формул-реакцій від привітальних акцій: часто мовець виголошує привітальну формулу і, не чекаючи відповіді, починає інформативну частину діалогу, останнє характерне для спілкування старшого з молодшим. Так, 15 українських ситуацій ПЖК (12 з них асиметричні) побудовані за схемою:

акція: привітальна формула – реакція: висловлення;

або акція: привітальна формула + репліка – реакція: висловлення.

Наприклад:

Ситуація ПЖК: біля дверей замощеного будинку:

Адресант – жінка-продавець квітів (30–35 років). – *Добрий день, пане!*

Квіти замовляли?

Адресат – господар (40–45 років). – *Ні, не замовляли! Це якась помилка!*

(“Леся+Рома”).

Найбільша свобода вибору мовних засобів ситуації ПЖК встановлена серед представників арабської ЕЛК, про що засвідчує лексико-функціональне поле представлених як вербальних, так і паравербальних засобів ПЖК. Домінантне арабське сирійське привітання – формула *та'а'абад вітанья*, *привіт!* утворена від дієслова *та'а'абад* – *вітано*. Ця формула є еліптичною конструкцією традиційного арабського привітання – *'а'а'а на са'а'а на та'а'абад* – *ласкаво просимо* (бухвально – *родино, рівнинно й привітно*). Аналіз арабських привітальних акцій та реакцій виявив розбіжність між облігаторними акціями й реактивними формулами як порушення етикетних приписів. Це стосується як загальноарабських, так і мусульманських теофорних формул-реакцій, наприклад:

Ситуація ПЖК: базар у бідному кварталі Дамаска:

Адресант-продавець (30–40 років) – *As-salāmi 'aleikim!* – *Мир Вам!*

Адресат-його колега (30–40 років) – *'Алія, 'Абй Šabādi – Вітаннячко, юначе!* (бухвально – *Батько юнаків*).

(“'Аб'а'а'а і'-'а'а'а”).

У цій ситуації ПЖК наявна невідповідність формул-акцій та реакцій, різна й тональність реплік мовців: запропоновану адресантом нейтральну тональність адресат змінив на фамільярну.

У симетричному спілкуванні українські, чеські, арабські сирійські мовці менше, порівняно із асиметричним, дотримуються ритуалізованого початку спілкування, адже тональність, тематична сфера й мовні засоби максимально залежать від попереднього прагматичного контексту, наприклад:

Ситуація ПЖК: цех заводу, зранку зустрівся колеги:

Адресант – інженер (45–50 років). – *Но со, лірко?* – *Ну що, йірко?*

Адресат – його колега-інженер (45–50 років). – *Со? Но со, со? – Що? Ну що, що?*

1. *No rovidel, no-o!* – *Ну розкажи, ну-у!!*

2. *So te tam rovidat?* – *Що я тобі маю розказати?*

1. *So škola? Jakú to je?* – *Як школа? Як там взагалі?*

2. *Škola?!! Tu už nikdy nevidel školu!* – *Школа?!! А ти ніби ніколи школи не бачив!*

(“Marešku, podejte mi pero”).

навіпаки, переважають стратегії збільшення дистанції за допомогою підкреслення нижчого статусу мовця. У симетричному спілкуванні ситуації ПКК представники арабської ЕЛК переважно використовують привітання зниженої тональності, менше дотримуються етикетних приписів. Особливістю арабської ситуації ПКК за наявності гендерної опозиції є, з одного боку, практична відсутність мовних експлікацій стратегії фіртуру, а з іншого – активне вживання експресивних, оцінних привітальних засобів, що маркують позитивний стан, радість від зустрічі. Арабські чоловіки вітаються й починають розмову майже удвічі частіше, ніж жінки (37 та 21 привітальних акцій відповідно); арабські жінки відповідають не на кожне привітання чоловіка (37 акцій чоловіків – 22 реакції жінок), зазвичай починаючи розмову фатичними поширювачами привітальних формул.

2. Тематична сфера: тематичний репертуар арабської ситуації ПКК ідіоетнічний: найпопулярніші – загальні теми (60), більшість з яких є фатичними (37); фатичні вокативи, побажання, компліменти, оцінки – це необхідна складова арабського конвенційного початку спілкування. Також тематичний репертуар представлений “Ти-темами” (*робота* – старший адресат (11); *навчання* – молодший (12), рівний адресат (12), адресат протилежної статі (11), “Я, Я+Ти-темами” (22).

3. Мовний код: ідентифікатори арабської ситуації ПКК – це комплекс вербальних і невербальних засобів: привітальні формули; фатичні питання-замінники привітальних формул або їх поширювачі; жестомімічні засоби. Привітальні формули – обов’язковий компонент арабської ситуації ПКК, бажана і формула-реакція (131 привітання-акція – 76 привітань-реакцій). У загальними є 37 привітальних формул, порівняно із 10-ма, встановленими арабськими етикетними прескрипціями. Домінантне нейтральне привітання – *marhaban*; зниженої тональності – сирійська діалектна формула *’ahln*. Арабськими вокативами в ситуації ПКК є імена; суфіксальні форми, прізвиська, форми імен, що називають сина мовця-кунья: *’Abi Hasan* (*буквально – батько Хасана*); вітчливі регулятиви *Diktin*; *’istāz* (*буквально – Професор, доктор*).

ВИСНОВКИ

Регістр дискурсу є ситуативним стандартом, детермінованим конфігурацією соціальних ролей мовців й тематичною сферою як взаємодією референційної та міжособистісної метафункцій, що впливають на категорію мовного коду, пов’язану з текстовою метафункцією. Регістрова модель дискурсу виділяє типи ситуацій спілкування, враховуючи низку контекстуальних параметрів, у яких виявляється діалогічна природа мови. Проведене дослідження дало змогу виділити універсальні регістрових

характеристик ситуації початку комунікативного контакту в українській, чеській, арабській етнолінгвокультуррах:

1. Конфігурація соціальних ролей мовців.

Розбіжність між симетричним та асиметричним спілкуванням ситуації ПКК спостерігається на етапі формування комунікативної мети: хоча генеральна інтенція симетричного та асиметричного типів спілкування – встановлення комунікативного контакту, різними є комунікативна мета і, відповідно, стратегії її втілення. Мовні засоби асиметричної ситуації ПКК виконують функцію вищивих засобів встановлення комунікативного контакту й засвідчення поваги, що формується під впливом апостеріорних комунікативних смислів учасників комунікації, тому молодші мовці вітаються частіше у всіх досліджуваних ЕЛК. Для асиметричного спілкування характерна послідовна експлікація національно-етнічної категорії вищивості за допомогою ритуалізованого початку спілкування, дотримання фіксованої дистанції спілкування – така комунікативна поведінка пов’язана з більшою загрозою втрати власного позитивного іміджу (“обличчя”). Комунікативною метою симетричного спілкування є підтвердження рівності між мовцями за допомогою вербальних й невербальних засобів; налаштування тональності, залежної від міжособистісних стосунків, тому можливість вираження особистісного начала більша.

2. Тематична сфера.

Тематичний репертуар ситуації ПКК – це спектр усталених, найбільш бажаних тем під час зустрічі мовців, що відповідають очікуванням адресатів. Домінантні у всіх ЕЛК “Ти-теми”, “Я+Ти-теми”, адже для ситуації встановлення комунікативного контакту важливим є “впізнавання”, демонстрація інтересу, уваги до співрозмовника. Використання мовцями “Ти-тем” – засіб демонстрації інтересу як втілення генеральної інтенції встановлення контакту. Розмова ситуації ПКК має фатичний характер, що накладає певні обмеження на тематичний репертуар: представлені теми – це композиційні блоки переважно “легких” неінформативних тем, призначених регулювати міжособистісні стосунки.

3. Мовний код.

Регістрова характеристика мовного коду ситуації ПКК – це набір національно-специфічних мовних засобів вираження, детермінованих ситуативним контекстом початку спілкування, конфігурацією соціальних ролей мовців та тематичною сферою. Система українських, чеських і арабських привітальних етикетних засобів, зафіксована в працях з етикету, слугує ідіоетнічним семантичним “резервом” ситуації ПКК, фрагменти якої актуалізуються в релевантні прагматичні комунікативні смисли – мовний код, що обслуговує регістр ситуації ПКК.

типа общения – подтверждения равенства между коммуникантами, установление тональности, зависимой от межличностных отношений между говорящими; для асимметричного типа общения характерна экспликация национально-этической категории вежливости при помощи ритуализированного начала общения – такое коммуникативное поведение обусловлено утратой собственного позитивного имиджа (“лица”). Доказана зависимость тематической сферы – тематического репертуара ситуации начала коммуникативного контакта, состоящего преимущественно из легких, неинформативных тем, – от конфигурации социальных ролей коммуникантов: доминантные темы, обращенные к старшим адресатам – здоровье, работа, к младшим – учеба, развлечение. Регистровая характеристика языкового кода – набор национально-специфических языковых контактоустанавливающих средств, зависимых от ситуативного контекста и конфигурации социальных ролей коммуникантов. Для украинской этнолингвокультуры идиотнические конвенции такие: сохранение стиля украинского литературного языка в ситуации начала коммуникативного контакта, а также минимальное (в сопоставлении с чешской и арабской этнолингвокультурами) использование вербальных формул приветствия. Чешские идиотнические конвенции ситуации начала коммуникативного контакта следующие: активное использование обширного спектра вербальных средств фамильярной тональности при меньшем употреблении нейтральных приветственных формул. Идиотнические конвенции ситуации начала коммуникативного контакта арабской этнолингвокультуры: обязательность акциального и реактивного приветствия, узловая градация формул приветствия в одном высказывании.

Ключевые слова: ситуативный контекст, регистр дискурса, ситуация начала коммуникативного контакта, социальная роль, тематическая сфера, языковой код.

SUMMARY

Zaza Y. Y. Register Characteristics of the Situation of the Beginning of the Communicative Contact (on the Basis of the Ukrainian, Czech and Arabic Languages). – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology, Speciality 10.02.15 – general linguistics. – Donetsk National University. – Donetsk, 2010.

The dissertation deals with complex analysis of the situation of the beginning of the communicative contact. The thesis traces the register model of discourse an abstraction linking linguistic resources to variations of social context. The dissertation establishes the structure of register: tenor as configuration of speakers social roles (interpersonal metafunction); thematic field

(ideal metafunction) and linguistic mode (textual metafunction). The thesis explains how the changes in speakers social roles influence their communicative behaviour in the beginning of the communicative contact by studying Ukrainian, Czech and Syrian Arabic speakers in that regard. It also describes verbal methods of asymmetrical and symmetrical types of communication in the situation of the beginning of the communicative contact as well as communication patterns retaining to gender opposition. Furthermore the thesis investigates the communicative initiator of the beginning of the communicative contact and the choice of the communication subject. Lastly the dissertation establishes the thematic field of the situation of the beginning of the communicative contact within the Ukrainian Czech and Arabic (Syrian) ethnolinguistic cultures and describes linguistic modes by studying Ukrainian, Czech and Arabic linguistic means of the beginning of the communicative contact in pragmatic and intercultural aspects.

Key words: situational context, register of discourse, situation of the beginning of the communicative contact, social tenor, thematic field, linguistic mode.

